

El procés comunitari. Aspectes judicials i processals (de París i Roma a Maastricht)

Juan-Luis GÓMEZ COLOMER
Universitat Jaume I

I. INTRODUCCIÓ

La incorporació d'Espanya a l'àrea de països democràtics europeus ha significat, entre altres moltes coses, el naixement de dos tipus de relacions jurídiques internacionals, ambdues molt estretes, amb repercussions processals:

1. Vinculació a un procés europeu en matèria de drets humans, sobre la base de la ratificació de la normativa universal sobre drets humans i, en particular, sobre el Conveni europeu per a la protecció dels drets humans i de les llibertats fonamentals, de 4 de novembre de 1950.

2. Vinculació a un procés comunitari, per haver ingressat Espanya en la Comunitat Econòmica Europea (avui anomenada sols *Comunitat Europea*, segons l'article G.A, 1, del Tractat de la Unió Europea de 1992), amb efecte des de l'1 de gener de 1986.

A aquesta última qüestió dedicarem les pàgines que segueixen. En efecte, els tractats constitutius de les diferents comunitats europees (Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer, Comunitat Econòmica Europea —CECA i CEE respectivament, Tractats de París, de 18 d'abril de 1951 i de 17 d'abril de 1957—, i Comunitat Europea de l'Energia —CEEA o EURATOM, Tractat de Roma, de 25 de març de 1957)—, van crear un tribunal, el Tribunal de Justícia de les Comunitats Europees (TJCE), ampliat per l'Acta única europea de 1986 a un altre òrgan jurisdiccional, el Tribunal de Primera Instància (TPI), màxims intèrprets del dret comunitari, encarregats de resoldre determinades pretensions que, en aplicació de la normativa comunitària, poguessen sorgir entre les persones sotmeses a l'ordenament dels estats membres.

La seu és a Luxemburg, segons l'article 3 de la Decisió dels representants dels governs dels estats membres, relativa a la instal·lació provisional de certes institucions i de certs serveis de les comunitats (67/446/CE i 67/30/EURATOM, DOCE núm. 152, de 13 de juliol de 1967).

II. LA PROTECCIÓ JURISDICCIONAL COMUNITÀRIA

La tutela de les diferents pretensions que sorgeixen de l'ordenament jurídic comunitari europeu es realitza mitjançant dos procediments diferents. Un d'instància única, establert amb caràcter general pels diferents tractats constitutius, i desplegat pel Reglament de procediment del TJCE (en avant Regl.PTJ), de 4 de desembre de 1974, que ha patit diverses modificacions importants, per exemple, el 1979 i el 1991; i un altre de doble instància, introduït per l'Acta única europea de 1986 i desplegat pel Reglament de procediment del TPI (en avant Regl. PTPI), de 2 de maig de 1991 (publicat en el DOCE núm. L 136, de 30 de maig de 1991).

El TPI va entrar en funcionament l'1 de novembre de 1989. Des d'aleshores coneix de la primera instància dels assumptes que hi veurem més endavant. El TJCE, únic òrgan jurisdiccional comunitari previst originàriament, coneix de la cassació en els supòsits que també hi veurem.

Per tal de simplificar citarem tan sols el fonament legal del Tractat constitutiu de la Comunitat Econòmica Europea de 1957 (TCE), encara que cal tenir en compte les disposicions, generalment idèntiques, dels tractats constitutius de la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer de 1951 (TCECA), i de la Comunitat Europea de l'Energia Atòmica de 1957 (TCEA), incloent-hi els respectius protocols sobre l'Estatut del Tribunal de Justícia.

L'anàlisi del procediment supranacional comunitari exigeix prendre en consideració els diferents objectes que poden donar lloc a un procés comunitari o al plantejament de qüestions pre-judicials, per considerar a continuació les normes de procediment relatives tant al procés davant el TJCE, com al procés davant el TPI, incloent-hi el tractament de les disposicions generals.

Abans convé fer, tanmateix, unes consideracions generals sobre l'evolució legislativa en aquesta matèria, amb referència explícita als grans principis i línies generals de fons relatives a la construcció europea, desitjades i previstes pels diferents tractats, a l'efecte d'una major comprensió dels temes processals.

a) Els tractats constitutius

Els tractats constitutius de les comunitats europees parteixen de la clàssica divisió de poders, com si es tractés d'estats nacionals («fixar les bases d'una unió cada vegada més estreta entre els pobles europeus» és el principi acceptat) i, precisament pel desig de donar forma als fonaments d'un futur estat europeu, de la clàssica divisió entre poders, institueixen un poder legislatiu, el Parlament Europeu; un poder executiu, el Consell de Ministres i la Comissió, i un poder

judicial, la potestat jurisdiccional del qual s'atorga al Tribunal de Justícia.

La CE va aparèixer com un ens supranacional, que assumia els poders constitucionals dels estats membres en les matèries fins aleshores sobiranes i ara cedides.

Així, i pel que fa a la conseqüència particular que a nosaltres ens importa, els articles 31 i ss. del TCECA, els articles 164 i ss. del TCE i els articles 136 i ss. del TCEEA creen, cada un, un Tribunal de Justícia propi, encarregat de garantir el respecte del dret en la interpretació i l'aplicació dels respectius tractats, i hi fixa una sèrie de competències d'acord amb les normes materials previstes en aquests, o que siguen aprovats en el seu desenvolupament.

Tanmateix, en lloc que cada comunitat posés en funcionament el propi tribunal, es refonen els tres en un de sol, amb bon criteri, al nostre parer. El TJCE comença les seues activitats el 1954; any rere any amplia el nombre d'assumptes de competència pròpia i la seua jurisprudència pren cada vegada més força i vigor. És per açò que hom pensa, als anys vuitanta, de modificar-ne l'estructura i les funcions, per tal de poder donar, com més prompte millor, major satisfacció a les pretensions deduïdes davant seu.

b) L'Acta única europea (Luxemburg-La Haia, 1986)

L'Acta única europea va significar, respecte d'aquestes qüestions que hem tractat, un aprofundiment en l'ampliació dels objectius de la Comunitat, la qual, a partir d'aleshores, es defineix com «espai sense fronteres interiors» on ha de quedar garantida d'una manera total la lliure circulació de mercaderies, de persones, de capitals i de serveis, cosa que s'afavoreix amb un sistema més efectiu de presa de decisions comunitàries, ampliant el nombre de normes que s'adoptaran per majoria i concedint una major participació al Parlament Europeu en aquest sistema.

L'Acta única europea ha significat també l'ampliació de les competències de la Comunitat en matèria de medi ambient i d'investigació i desenvolupament tecnològic, incorporant-hi el principi de la cohesió econòmica i social que es materialitza en els anomenats fons estructurals (Feder, Fons social europeu, i Fear); aquests tenen com a finalitat oferir millors possibilitats a les regions europees, a estructures de població i als anomenats sectors menys afavorits d'aquestes. L'Acta única europea finalment va significar també l'intent de donar suport jurídic comú a la política exterior comunitària.

Els seus objectius fonamentals responen al concepte de Comunitat Europea com a comunitat de dret, de manera que el respecte a la legislació comunitària dins dels diferents països de la Comunitat Europea, independentment de les

relacions que puguen tenir cada un en particular, significa la interpretació i l'aplicació uniforme del dret comunitari.

Convé aclarir ara el concepte «comunitat de dret» de la Comunitat Europea adés esmentat, ja que precisament per ser-ho disposa d'un ordenament jurídic propi que està compost bàsicament pels dos drets següents:

a) L'anomenat *Dret primari*, que és en realitat el marc institucional de la Comunitat, integrat pels diferents tractats que la van instituir, els tractats d'adhesió dels nous estats membres, l'Acta única europea i el Tractat de la unió europea.

b) Un *Dret derivat*, que són les normes adoptades per les diferents institucions comunitàries en aplicació i desenvolupament dels grans objectius i principis generals previstos en els tractats.

Aquestes normes de desplegament dels tractats poden adoptar la forma de reglaments, directives o decisions que tenen caràcter obligatori; totes es publiquen en el Diari Oficial que apareix diàriament en les nou llengües oficials de la Comunitat Europea. Cal tenir en compte que la normativa comunitària s'aplica prioritàriament sobre les normes nacionals, ja que en la posició jeràrquica ocupa una escala superior, i en aquest sentit col·laboren tots els estats membres, perquè, en incorporar-se a la Comunitat Europea, se sotmeten a aquesta jerarquia.

Des d'un punt de vista processal interessa reflectir, sense perjudici de les conseqüències processals que puguen derivar-se de la política econòmica de la comunitat, particularment de l'existència del gran espai econòmic sense fronteres, la importància decisiva que tindran temes com el sistema monetari europeu, la política social comunitària, la cohesió econòmica i social del tractat, la política exterior, etc., que demostren que en matèria de justícia falta encara la concreció d'assumptes rellevants, que afecten sobretot la cooperació jurisdiccional comunitària en matèria d'immigració, en matèria de drogues, en matèria de terrorisme, etc., que enfortisquen, després de superar aquests problemes, l'anomenada Europa sense fronteres.

Per aquest motiu, els articles 4, 11 i 26 de l'Acta única europea, de 17 de febrer de 1986 (BOE de 3 de juliol de 1989), pels quals s'afegeixen els articles 32 cinquè TCECA, 168A TCE i 140A TCEA, van facultar el Consell, a sol·licitud del Tribunal i després de consultar la Comissió, per crear una primera instància en el TJCE mitjançant el Tribunal de Primera Instància, que coneix de les demandes interposades pels particulars —persones físiques i jurídiques— en matèria de dret de competència, pels funcionaris de la Comunitat, i algunes de les demandes d'indemnització de danys i perjudicis per danys causats per la CE. Els assumptes promoguts pels estats membres, per les institucions comunitàries

i les qüestions pre-judicials, seran, en qualsevol cas, competència del Tribunal de Justícia. Ambdós òrgans estan interconnectats per mitjà d'un recurs extraordinari.

c) Les reformes del Tractat de la unió europea (Maastricht, 1992)

Entendre, per tant, el que pot significar l'objecte dels processos comunitaris està en funció de la comprensió de les grans línies que ha significat el Tractat de la unió europea de Maastricht. En aquest sentit convé recordar que l'esmentat tractat significa la potenciació dels aspectes següents:

- 1r. Crear una moneda única.
- 2n. Aprofundir la democratització, l'eficàcia, la solidaritat interna i externa de la unió política.
- 3r. Superar la política tradicional economicista de la Comunitat.

Evidentment, es presenta com a qüestió clau per a una anàlisi rigorosa d'aquestes qüestions, que la discussió sobre els diferents temes a desplegar pel Tractat de la unió no poden partir d'una estructura unitària. El principi bàsic que se segueix és el d'establir —si s'accepta l'expressió— tres columnes vertebrals distintes, amb diferent normativa, encara que el tractament institucional, és a dir les institucions que regeixen la Comunitat Europea, siguin les mateixes.

Açò afecta particularment les qüestions orgàniques i processals, perquè una d'aqueixes columnes vertebrals és precisament la cooperació intergovernamental dels àmbits de la justícia i dels assumptes d'interior; les altres dues són l'anomenada columna econòmica i monetària, i la relativa a política exterior i seguretat comuna, incloent-hi la defensa.

De totes aquestes qüestions destaca el tema de la ciutadania de la Unió. Per aquest concepte cal entendre el conjunt de drets polítics, socials i econòmics dels ciutadans que l'Europa dels dotze (la Unió) garanteix, i que naturalment cal afegir als que gaudeixen ja per la seua condició de nacionals d'un determinat estat membre. Aquesta innovació és precisament una iniciativa espanyola i està recollida en un capítol específic del Tractat de la unió, en els articles del 8 i 8A al 8E. El concepte s'articula entorn de les tres qüestions fonamentals següents:

a) Atorga tres nous drets als nacionals dels estats membres: lliure circulació, dret de residència i dret a votar i a ser elegit en les eleccions municipals i al Parlament Europeu (aquesta és la causa de la modificació de l'article 13.2 de la Constitució Espanyola, BOE de 27 d'agost de 1992).

b) Crea una sèrie d'instruments per protegir el ciutadà europeu: dret de

petició davant el Parlament Europeu, establiment de la figura del defensor comunitari, protecció diplomàtica o consular dels nacionals comunitaris en tercers països, i per descomptat en les ambaixades i consolats de tots els països membres.

c) Preveu un procediment per incorporar nous drets per al ciutadà (informe triennal de la Comissió i decisions del Consell per unanimitat), cosa que exigirà l'aprovació dels dotze parlaments dels estats membres, però no una modificació del Tractat de la unió.

d) En matèria del reforçament de les polítiques comunitàries existents, destaca el de l'anomenada Europa social, perquè el Tractat de la unió representa, en aquesta matèria, un salt qualitatiu important, encara que, tenint en compte la coneguda oposició del Regne Unit, els dotze van signar un protocol on es va establir que els temes de política social seran aplicats als onze restants estats membres; en aquesta matèria es pot presentar recurs davant el Tribunal de Justícia.

El Tractat de la unió europea, signat a Maastricht el 7 de febrer de 1992 i que encara no ha entrat en vigor a Espanya (per la LO 10/1992, de 28 de desembre, BOE del dia 29, per donar compliment a l'article 93 CE, s'ha autoritzat que Espanya ratifiqui l'esmentat tractat) introdueix modificacions d'importància en els tractats constitutius de la Comunitat Europea.

D'entrada, i sense perjudici de tractar aquest punt més endavant, es declara expressament el respecte als drets fonamentals tal com es preveuen en el CEDH i resulten de les tradicions constitucionals comunes dels estats membres (article F.2 de les disposicions comunes del títol I); es potencia el Tribunal de Comptes, creat el 1975 i compost per 12 membres, per fiscalitzar i controlar la comptabilitat comunitària; aquest organisme passa a tenir la categoria d'institució comunitària, això és per poder examinar els ingressos i despeses de la CE i controlar la correcta gestió pressupostària (articles 4 i 188A i ss. TCE, per tots); s'estableixen disposicions relatives a la cooperació en els àmbits de la justícia i dels afers d'interior (títol VI, articles K a K.9); es crea el Defensor del Poble Comunitari (article 138E TCE, per tots), i es redistribueixen les competències entre el TPI i el TJCE, amb la potenciació de les seues funcions (articles 4 i 164 i ss. TCE, per tots, en relació amb l'article L del Tractat de la unió, primer dels dedicats a les disposicions finals en el títol VII).

També preveu el Tractat de la unió disposicions relatives als privilegis i immunitats de l'Institut Monetari Europeu (article 21 del Protocol sobre els estatuts de l'Institut Monetari Europeu), i s'ha modificat el Protocol sobre privilegis i immunitats de les Comunitats Europees.

Per les seues conseqüències, és important reflectir també ací que el Tractat

de la unió conté una declaració relativa a la cooperació policial.

En particular destacariem que un dels aspectes més importants que inclou el Tractat de la unió és la cooperació en els àmbits de justícia i afers d'interior regulats pel títol VI, que fins ara pertanyia a l'esfera de competències estrictament pròpies de cada estat membre segons l'article 220 TCE.

El Tractat de la unió hi distingeix dos tipus de matèries: en primer lloc, les matèries que són susceptibles de ser regulades per disposicions comunitàries, que estan recollides en els sis primers apartats de l'article K.1 del tractat. Entre aquestes hi ha la cooperació judicial en matèria civil i la lluita contra la toxicomania i el terrorisme d'escala internacional.

En segon lloc, matèries la regulació de les quals no està prevista per disposicions comunitàries i que es recullen en els tres últims apartats de l'article K.1. Són la cooperació judicial en matèria penal, la cooperació duanera i la cooperació per a la prevenció i lluita contra el terrorisme, el tràfic il·lícit de drogues i altres formes greus de delinqüència internacional. Cal remarcar que en aquest punt es preveu la creació d'EUROPOL, que és un sistema d'intercanvis d'informació dins d'una Oficina Europea de Policia.

III. L'ORGANITZACIÓ JURISDICCIONAL COMUNITÀRIA

Per poder entendre la situació judicial actual a la Comunitat Europea, i per tant els processos previstos en els diferents tractats i reformes posteriors, cal partir, en conseqüència, de la consideració que una de les claus de l'èxit de la Comunitat Europea consisteix bàsicament a establir un model d'organització propi que facilite la integració de tots els països; a fixar uns principis generals que s'han de desplegar progressivament; a articular unes institucions pròpies on residisca el poder legislatiu, el poder executiu i el poder judicial, i un marc jurídic autònom diferent al dels estats membres. És bàsica en el desenvolupament de totes aquestes qüestions, evidentment, l'existència i la dotació de recursos pressupostaris independents que permeten el finançament adequat de la Comunitat.

Com indicàvem al principi, l'organització judicial comunitària consta avui de dos òrgans jurisdiccionals, el TJCE i el TPI.

El TJCE està compost per 13 jutges, que pertanyen a cada un dels estats membres i són designats de comú acord; el president, per un període de 6 anys, és un d'ells i pot ser reelegit (article 165 TCE). El jutge número 13 s'alterna entre els estats.

Les úniques condicions, en realitat, que s'exigeixen per ser jutge comunitari és el reconegut prestigi com a jurista i que la persona elegida ofereisca plenes

garanties que farà el treball amb absoluta independència.

Funciona en ple i en sales, i com a personal no jurisdiccional cal destacar, a més del secretari (article 168 TCE), els advocats generals, en nombre de 6 (un per cada estat «gran», és a dir, Alemanya Federal, França, Gran Bretanya i Itàlia, i 2 per rotació entre els estats «petits»); la seua missió fonamental consisteix a presentar, de manera totalment independent i imparcial, les conclusions motivades dels casos que s'han suscitat davant el TJCE, de manera que són assessors d'aquest; d'ací que el procediment de selecció siga idèntic al dels jutges comunitaris (article 166 i 167 TCE).

Les mateixes disposicions cal exposar respecte del TPI (article 168A.3 TCE), si bé està compost per 12 jutges, un per cada estat membre, que elegeixen d'entre ells un president.

El TJCE i el TPI tenen com a finalitat fonamental garantir el respecte del dret en la interpretació i l'aplicació dels tractats comunitaris (article 31 TCECA, 164 TCE i 136 TCEA). Per tant, interpreten i apliquen tot el dret comunitari (tractats fundacionals, protocols, reglaments, directives i decisions) basant-se fonamentalment en el dret comunitari i, ocasionalment, en principis generals comuns als ordenaments dels estats membres.

Doncs bé, les competències s'estenen al coneixement de determinats «recursos», emissió de dictàmens i de tipus arbitral. Són les següents:

- 1 Coneixement del «recurs per incompliment» (article 88 TCECA; 169, I i 170 TCE, i 188, II TCEA);
- 2 Coneixement del «recurs d'anul·lació» (article 33, 34, 37 i 38 TCECA, 173 TCE i 146 TCEA);
- 3 Coneixement del «recurs per omissió d'actuació» (article 35 TCECA, 175 TCE i 148 TCEA);
- 4 Coneixement del «recurs de plena jurisdicció per responsabilitat extracontractual» (article 40 TCECA; 178 i 215 TCE, i 151 TCEA);
- 5 Coneixement del «recurs en matèria de personal» (articles 179 TCE i 152 TCEA);
- 6 Coneixement del procediment per «reenviament o qüestió pre-judicial» (articles 41 TCECA, 177 TCE, 150 TCEA i 29, 95, 103 i 104 RPTJ);
- 7 Emetre dictàmens en els casos dels articles 95 TCECA, 228 TCE, 103 a 105 TCEA i 109 RPTJ, i
- 8 Actuar com a àrbitre en el cas de l'article 20 del Protocol TCEA de 1957 sobre l'Estatut del TJCE.

La distribució funcional d'aquests assumptes s'opera indicant, a les normes, quins «recursos d'anul·lació» són competència del TPI i preveient-hi un recurs

de cassació contra les resolucions d'aquest òrgan «limitat a les qüestions de dret», segons indica l'article 168A.1 TCE; en aquest cas coneix el TPI en única instància; a més, quins temes no tenen prevista la cassació i, en aqueixos casos, seran competència del TJCE; la llei podrà atribuir-hi competència directament. A aquestes qüestions ens referirem en l'apartat V, a) i b).

IV. L'OBJECTE DEL PROCÉS COMUNITARI

Per entendre correctament les pretensions que es poden conèixer mitjançant els processos comunitaris cal partir de les quatre llibertats fonamentals establertes en els tractats fundacionals, a saber, la lliure circulació entre els estats membres de mercaderies, capitals, persones i serveis sense discriminacions per raó de la nacionalitat o de qualsevol altre tipus. També cal tenir en compte l'esforç fet, i l'esforç encara per fer, per tal d'aproximar les legislacions nacionals entre si, a l'efecte d'aconseguir l'autèntic mercat comú. Tot això es basa en la garantia del respecte al principi de la lliure competència, que obliga tant els poders públics dels diferents estats i de la Comunitat, com les empreses.

Els tractats distingeixen entre processos o «recursos directes», i els plantejaments d'una qüestió pre-judicial, anomenada «recurs indirecte o pre-judicial». Cal fer també una referència a la protecció dels drets fonamentals.

a) Els «recursos» directes

Segons les diferents pretensions que es poden plantejar davant el TJCE, es pot parlar de cinc pretensions processals distintes, ja que el procediment és comú, tenint en compte la possibilitat d'instància única o doble en l'anul·lació i omissió d'actuació, quan el seu objecte és competència del TPI. Són anomenats, per la legislació comunitària, recursos directes (d'acord amb la terminologia administrativa francesa, ja que es diu que el legislador comunitari es va inspirar en el procés davant el Consell d'Estat Francès), perquè l'accés del legítim davant el TJCE es produeix sense cap instància intermèdia, a diferència del plantejament de la qüestió pre-judicial comunitària. Des de la nostra òptica, estem tanmateix davant veritables processos comunitaris.

Els «recursos», sobre els quals hi ha una provada jurisprudència del TJCE, són:

1a) *Pretensió o recurs per incompliment*. És procedent interposar-lo quan un estat membre haja incomplert una de les obligacions comunitàries que l'incumbeixen d'acord amb els diferents tractats. (veg. l'article 169, I TCE).

Mitjançant aquest es tutela, consegüentment, l'exacte compliment de les

disposicions contingudes en els tractats fundacionals i de les decisions adoptades per les diferents institucions comunitàries.

Estan legitimades per demandar, per aquest motiu, la Comissió o un estat membre, amb el sotmetiment previ de l'assumpte a la Comissió i correspon la legitimació passiva a l'estat membre que haja incomplert l'obligació comunitària (articles 169 i 170 TCE).

El Tractat de la unió introdueix en l'article 171 TCE la possibilitat que el Tribunal de Justícia impose sancions econòmiques als estats membres que no complisquen una segona sentència condemnatòria sobre un mateix cas. Açò representa, al nostre parer, encara que siga per la via de la sanció, una clara millora per a l'aplicació del dret comunitari i, per tant, per a l'eficàcia del Tractat de la unió i de la pròpia unió política.

2a) *Pretensió o recurs d'anul·lació*. És procedent interposar la demanda per aquest motiu quan un acte obligatori del Parlament Europeu, del Consell, de la Comissió o del Banc Central Europeu, que no siga una recomanació o un dictamen, perquè no tenen efectes jurídics, és a dir, un reglament, una directiva o una decisió individual, ha estat dictat per un òrgan competent, té un vici substancial de forma, ha estat dictat violant les disposicions dels tractats o de qualsevol norma jurídica relativa a la seua execució o amb desviació de poder (veg. l'article 173, I TCE, reformat a Maastricht).

Mitjançant aquesta especialitat es pretén tutelar la legalitat de l'ordre jurídic comunitari, és a dir, que les disposicions i actes del legislador comunitari ordinari siguen conformes amb els tractats constitutius respectius i permeten resoldre els conflictes de competència interinstitucional que s'hi puguen produir.

Aquestes importants finalitats justifiquen que les parts d'un procés puguen impugnar, fora de termini, un reglament del Parlament Europeu, del Consell, de la Comissió o del Banc Central Europeu, si es dóna alguna de les causes anteriorment expressades mitjançant la interposició en aquest procés, o en qualsevol altre (tret el d'incompliment) en què es pretenga aplicar la disposició comunitària la legalitat de la qual es qüestiona, de l'anomenada «excepció d'il·legalitat», consagrada en tots els tractats (veg. l'article 184 TCE, reformat a Maastricht).

Estan legitimats per demandar un estat membre, el Consell, la Comissió i qualsevol persona física o jurídica que quede afectada directament i individualment per la decisió; la legitimació passiva recaurà en l'òrgan productor de l'acte, és a dir, el Consell o la Comissió i també el Parlament Europeu i el Banc Central Europeu per temes relatius a prerrogatives seues (veg. l'article 173, I a IV TCE, reformat a Maastricht), conseqüència de la S de 23 d'abril de 1986 (As. 294/83, cas Partit Ecologista «Els Verds» v. Parlament Europeu).

La sentència decretarà la nul·litat de l'acte impugat, encara que pot donar validesa a determinats efectes produïts en cas de nul·litat d'un reglament (veg. article 174 TCE).

3a) *Pretensió o recurs per omisió d'actuació.* És procedent en el cas que, violant el que disposa el Tractat, el Parlament Europeu, el Consell o la Comissió romanguen inactius o en silenci, si la seua obligació és pronunciar-se (veg. l'article 175, I TCE, reformat a Maastricht).

Amb aquest article es protegeix els estats membres, les altres institucions comunitàries i també els particulars, perquè no resulten perjudicats per una falta d'acció del Consell o de la Comissió quan, d'acord amb les disposicions comunitàries, estiguen obligats a actuar.

En conseqüència, qualsevol estat membre està legitimat, com també les institucions comunitàries, incloent-hi el Banc Central Europeu (veg. l'article 175, I i IV TCE, reformat a Maastricht). També ho estan les persones físiques o jurídiques, que poden formular una queixa per aquest procediment en cas que les institucions hagen omès un acte obligatori individualitzat, però no poden impugnar les omissions dels actes legislatius (veg. l'article 175, III TCE). La legitimació passiva, la té l'òrgan inactiu, per tant, el Parlament Europeu, el Consell o la Comissió, segons els casos (veg. l'article 175, I TCE).

4a) *Pretensió o recurs de plena jurisdicció per responsabilitat extracontractual.* És procedent en el cas que la CE incórrega en responsabilitat extracontractual, per perjudici causat per les seues institucions o agents en l'exercici de les seues funcions, com també pel Banc Central Europeu (veg. els articles 178 i 215 TCE, reformat aquest últim a Maastricht). La responsabilitat contractual de la CE és una qüestió de dret comú, per la qual cosa resoldran en cada cas concret els òrgans jurisdiccionals del país on s'haja produït.

La legitimació activa correspon als estats membres i a les persones físiques o jurídiques que hagen patit el perjudici; la passiva, a la CE (veg. l'article 215 TCE); la competència, la tenen el TJCE i el TPI.

5a) *Pretensions o recursos en matèria de personal.* Finalment, és admissible també qualsevol pretensió deduïda per litigis entre les institucions de la CE i els seus agents o funcionaris, a qui correspon la legitimació activa, amb els requisits establerts en el Reglament de Personal de 1968, modificat després diverses vegades (veg. l'article 179 TCE).

A l'efecte del que s'ha analitzat en aquest apartat, cal tenir en compte finalment que l'article 19.1 del Protocol sobre els estatuts de l'Institut Monetari Europeu, inclòs en el Tractat de la unió europea, disposa expressament que «els actes o omissions de l'IME estaran sotmesos a revisió o interpretació pel Tribunal de Justícia en els casos i en les condicions establertes en el Tractat.

L'IME podrà incoar procediments en els casos i en les condicions establertes en el Tractat».

La resta de números (2, 3 i 4) de l'esmentat article conté disposicions igualment importants des del punt de vista jurisdiccional i assumptes connexos, com ara la responsabilitat contractual i extracontractual, o l'arbitratge, que afecten l'Institut Monetari Europeu.

La legitimació per exercir l'acció davant el Tribunal de Justícia, la té el Consell de l'IME (article 19.5 del Protocol citat *supra*).

b) Les qüestions pre-judicials

Els tractats es refereixen també, a més dels objectes anteriorment vistos, a un recurs indirecte o pre-judicial, que no és tal, ni tan sols un procés, sinó, des del punt de vista intern, una crisi objectiva del procés que produeix també una crisi de l'activitat, ja que en comporta una paralització, i des del punt de vista comunitari, una qüestió pre-judicial, especialitat processal a tractar pel procediment establert en les respectives normes fundacionals (article 41 TCECA, article 177 TCE i article 150 TCEA), en l'article 20 del Protocol al TCE sobre l'Estatut del Tribunal de Justícia de 1957 i en els articles 29, 95, 103 i 104 del reglament del PTJ; les disposicions comunes que estudiarem *infra* són suplementàries.

La finalitat principal d'aquesta regulació és salvaguardar el principi de legalitat, propi de qualsevol estat de dret, en l'àmbit comunitari, facilitant la interpretació i l'aplicació uniformes dels diferents tractats i d'altra normativa comunitària, d'aplicació i efectes directes i immediats en cada un dels estats membres, perquè té primacia sobre els respectius drets nacionals de cada estat. (As. 26/62, cas VAN GEND & LOOS, S de 5 de febrer de 1963; As. 6/64, cas COSTA/ENEL, S de 15 de juliol de 1964).

Les qüestions pre-judicials que es poden plantejar, sempre en matèria de dret comunitari, són de tres tipus distints:

- 1a) Sobre la interpretació del contingut i abast dels tractats constitutius;
- 2a) Sobre la validesa i interpretació dels actes adoptats per les institucions de la CE i pel Banc Central Europeu, i
- 3a) Sobre la interpretació dels estatuts dels organismes creats per un acte del Consell, quan així estiga previst expressament per ells (veg. l'article 177, ITCE, modificat a Maastricht).

Legitimats per plantejar-les únicament hi ha els òrgans jurisdiccional dels

estats membres els quals, lògicament, poden actuar d'ofici o a instància d'una de les parts nacionals d'aquest procés, quan la decisió del TJCE siga necessària per poder dictar la sentència (veg. l'article 177, II TCE). L'òrgan jurisdiccional espanyol està obligat a iniciar el procediment pre-judicial quan es pugui presentar recurs contra la decisió (veg. l'article 177, III TCE), sempre que la pregunta siga pertinent, no haja estat resolta ja pel TJCE, o hi haja dubte raonable sobre la manera de resoldre-la (As. 283/81, cas CILFIT I, S de 6 d'octubre de 1982).

Articulada d'aquesta manera la qüestió pre-judicial, observeu-ho, constitueix el mecanisme idoni perquè el jutge nacional actue com a jutge comunitari, i així ho demostra l'elevada utilització en la pràctica, particularment en temes de política agrària comunitària.

c) La tutela dels drets fonamentals

Els diferents tractats constitutius no contenen disposicions expressives relatives als drets humans i a les llibertats públiques fonamentals, encara que d'alguns dels seus preceptes podia obtenir-se'n una certa instrumentalització (Robles Morchón). Ha estat la jurisprudència del TJCE, refractari al principi a cobrir aqueixa suposada llacuna que, a finals dels anys seixanta, ha anat atorgant la necessària protecció, particularment pel que fa referència a drets i llibertats de contingut predominantment econòmic, afirmant fins i tot que els drets fonamentals integren també el dret comunitari.

La via jurídica va ser una interpretació extensiva dels articles 164, 173 i 215 TCE, sota el prisma dels principis generals del dret, integrant els drets fonamentals en aquests. Fruit d'açò són, per exemple, les resolucions dictades amb motiu de «recursos» pre-judicials, destacant-hi l'As. 11/70, cas INTERNATIONALE HANDELSGESSELLSCHAFT, S de 17 de desembre de 1970.

Aquest camí ha comportat l'aplicació, pel TJCE, de disposicions del CEDH a l'hora d'interpretar els drets fonamentals en l'àmbit del dret comunitari (així, veg. l'As. 85/76, cas HOFFMANN/LA ROCHE, S de 13 de febrer de 1979; o l'important As. 47/79, cas HAUER, S de 13 de desembre de 1979).

El procés de reconeixement dels drets fonamentals en l'àmbit comunitari ha culminat amb el Tractat de la unió europea de Maastricht, ja que ara, expressament, l'article F.2 diu que «la Unió respectarà els drets fonamentals tal com es garanteixen en el Conveni europeu per a la protecció dels drets humans i de les llibertats fonamentals signat a Roma el 4 de novembre de 1950, i tal com resulten de les tradicions constitucionals comunes als estats membres com principis generals del dret comunitari».

Aquest precepte obrirà, sens dubte, una via molt important per al reconeixement ple dels drets fonamentals en l'àmbit comunitari i, no cal dir-ho, caldrà estudiar amb deteniment la influència del CEDH i de la jurisprudència del TEDH en les futures decisions judicials de la CE.

V. EL PROCEDIMENT COMUNITARI

Quatre aspectes que afecten el procediment cal tractar ací. El primer, analitzar la tramitació procedimental del procés comunitari davant el Tribunal de Justícia; el segon, davant el Tribunal de Primera Instància, atenent les reformes incorporades per l'Acta única i el Tractat de la unió; a continuació s'estudiaran les disposicions comunitàries que són comunes a ambdós processos, independentment de la pretensió interposada, i la resolució i efectes.

a) Davant el Tribunal de Justícia

En efecte, desplegada l'Acta única europea, hi ha, en relació amb els «recursos directes», dos procediments supranacionals comunitaris, un d'única instància, un altre d'única instància amb recurs extraordinari de cassació (veg. l'article 168A TCE). La qüestió pre-judicial es tramita per un procediment diferent.

Hem de fixar-nos ara en el procediment d'única instància, que és competència del Tribunal de Justícia. Aquest és l'originari de les disposicions comunitàries, i s'hi preveuen dues *fases*, una primera escrita i una segona oral. El procediment és d'única instància sempre que la pretensió no siga competència del TPI (veg. *infra*).

a) La *fase escrita* (articles del 37 al 54 Regl. PTJ) comença per demanda, escrit presentat davant el secretari del TJCE i dirigit per aquest, que ha de contenir els requisits de l'article 38 Regl. PTJ, i a la qual cal adjuntar els documents exigits per aquest mateix precepte.

A la demanda segueix la resposta, que ha de reunir els requisits de l'article 40 Regl. PTJ, adjuntant-hi també la prova documental corresponent i, si escau, els escrits de rèplica i dúplica, amb possibilitat d'aportar prova igualment ara (articles 41 i 42 Regl. PTJ).

El TJCE nomena un ponent amb les mateixes funcions pràcticament que en el dret intern, fonamentalment, l'estudi de les argumentacions de la demanda i de les proves presentades i redacta un informe previ (de caràcter intern, ja que les parts no en tenen coneixement) amb el qual expressarà les conclusions personals. A continuació el TJCE, després d'escoltar l'advocat general, decidirà

si escau o no decretar mesures d'instrucció (previstes en els articles 45 i ss. Regl. PTJ; comparecència de les parts, sol·licitud de documents, audiència de testimonis o perits, etc.), o enviar els actes al Ple del TJCE o a una de les seues sales i fixarà la data de la vista; el ponent farà constar en un petit informe les al·legacions i els elements probatoris de les parts («informe per a la vista», article 44 Regl. PTJ).

b) La *vista o fase oral* (articles del 55 al 62 Regl. PTJ) no comença per la lectura de l'informe a què s'ha fet referència anteriorment (acte suprimit en la pràctica per evitar dilacions, i substituït per la seua remissió a les parts uns dies abans), sinó pels informes o conclusions (al·legats) dels representants de les parts, on s'ha d'evitar la reiteració de totes les al·legacions, ja que es prefereix que servisca per delimitar els punts controvertits després de la fase escrita; el president, els altres magistrats i l'advocat general poden preguntar el que vulguen a les parts (encara que no tenen perquè ser-hi presents) i als seus agents i advocats.

Més endavant, en audiència que no té perquè ser necessàriament distinta, l'advocat general presenta les seues conclusions oralment (article 59, I Regl. PTJ), acte de gran importància, perquè analitza els fets i la seua fonamentació jurídica amb absoluta imparcialitat i independència, proposant amb detall la seua solució particular al litigi.

A continuació, el president tanca la fase oral (article 59, II Regl. PTJ), i s'entra en la deliberació de la sentència sobre la base de l'informe del ponent.

b) Davant el Tribunal de Primera Instància

El procediment amb recurs extraordinari, és a dir, d'instància més recurs de cassació, és competència del Tribunal de Primera Instància. Està regulat pel Reglament de procediment del TPI de 1991, previst en l'article 168A.4 TCE, a més de les corresponents normes dels tractats.

Cal tenir en compte també que entre la creació del TPI i l'aprovació del Reglament de procediment, es va aplicar el Reglament PTJ, en virtut de la Decisió del Consell de 24 d'octubre de 1988; finalment, que les normes sobre la cassació es van establir per la reforma de 7 de juny de 1989 (publicades en el DOCE núm. L 241/de 17 d'agost de 1989, i integrades en la versió codificada Regl. PTJ de 19 de juny de 1991, DOCE núm. L 176/de 4 de juliol de 1991, que hi recull les últimes modificacions).

Seguint Pastor Borgoñón, les fases i els tràmits d'aquest procés són els següents:

En primer lloc, *el procediment de doble instància és adequat sempre que estiguem davant:*

1. Pretensions per litigis en matèria de personal entre la CE i els seus agents o funcionaris;
2. Pretensions d'anul·lació o per omisió d'actuació interposades per persones físiques o jurídiques que es referisquen a la posada en pràctica de les normes sobre la competència aplicables a les empreses;
3. Pretensions contra la Comissió a l'empara dels articles 33, II i 35 TCECA, i
4. Pretensions d'indemnitzacions per danys causats per una institució comunitària quan siguen conseqüència d'un acte o omisió que pugui donar lloc a un litigi competència del TPI.

No coneixerà ni dels assumptes promoguts pels estats membres o per les institucions comunitàries, ni de les qüestions pre-judicials (article 168.1 TCE).

Finalment, es reconeix l'existència d'un recurs de cassació davant el TJCE, limitat al plantejament de qüestions estrictament jurídiques (article 168A.1 TCE). Les *resolucions contra les quals es pot recórrer en cassació* són: qualsevol decisió que pose fi al procés, les decisions que resolguen parcialment el fons del litigi, les decisions que posen fi a un incident processal relatiu a incompetència o inadmissibilitat, les decisions que desestimen una demanda d'intervenció i les resolucions adoptades en matèria de suspensió d'execució o d'altres mesures provisionals.

Estan *legitimades* les parts que hagen patit gravamen, els estats membres i les institucions comunitàries que hagen intervingut en el litigi i que hagen patit igualment gravamen, les parts que intervinguen que no siguen estats membres o institucions comunitàries, quan queden afectades directament per la resolució, i també, finalment, els estats membres i les institucions comunitàries, encara que no hagen estat part ni hagen intervingut en la primera instància, tret dels casos de litigis entre la CE i els seus agents o funcionaris.

Els *motius del recurs* queden circumscrits a l'examen de qüestions de dret, com hem dit (art. 168A.1 TCE): incompetència del TPI, irregularitats procedimentals que lesionen els interessos de la part i inobservança del dret comunitari.

El *procediment* del recurs consta d'una fase escrita i d'una altra fase oral.

c) Disposicions comunes

Ambdós processos, d'única o doble instància, tenen unes normes processals i procedimentals comunes que afecten els principis, els actes processals, les parts i les mesures cautelars.

1. *Principis.* Tenint en compte que la translació a ordenaments supranacionals de criteris interpretatius interns no sempre pot fer-se sense més, caracteritzen el procés comunitari els principis següents:

a) En general som davant un procediment sense innecessaris rigors formalistes; hom busca la flexibilitat i la senzillesa per facilitar a les parts l'accés al TJCE i la realització dels diferents actes processals. Això s'aconsegueix combinant adequadament l'escriptura i l'oralitat, i permetent que s'esmenen els defectes processals i materials (veg. els articles 18 Protocol al TCE sobre l'Estatut del TJCE, 38.7 Regl. PTJ, i 44, § 6 Regl. PTPI).

b) Es tracta, en segon lloc, d'un procés en què regeix el principi d'oportunitat, ja que els òrgans judicials comunitaris actuen a instància de part; aquestes disposen no sols de l'inici del procés (principi dispositiu), sinó també de la conformació del seu objecte (principi d'aportació de part), d'acord amb els articles 38 i 42 Regl. PTJ, i 43 i 44 Regl. PTPI, entre altres.

No obstant això, l'activitat del Tribunal no resta constrenyida per aquests principis, ja que té facultats d'investigació oficial per trobar la veritat material (veg. els articles 45, 47, 49, 52, etc. Regl. PTJ, i 66, 67, 68, 70, 75, etc. Regl. PTPI).

c) Regeixen també els principis de contradicció, publicitat per a tercers i gratuïtat. Hi ha contradicció, perquè totes les parts tenen dret a ser notificades de les al·legacions i escrits presentats per les altres i poder, així, contral·legar i contraprovar (veg. v.gr., l'article 39 Regl. PTJ, i l'article 45 Regl. PTPI); publicitat per a tercers, perquè la vista és pública, encara que hi caben excepcions (veg. l'article 28 del Protocol al TCE sobre l'Estatut TJCE, i l'article 57 Regl. PTPI); gratuïtat, perquè no hi haja taxes judicials, encara que hi cap condemna en costes en els casos limitats dels articles del 69 al 75 Regl. PTJ, i dels articles del 87 al 93 Regl. PTPI; el benefici de justícia gratuïta, és possible obtenir-lo si no es pot fer front a les despeses del procés (article 76 Regl. PTJ; articles 4 i 5 Regl. addicional del TJCE, de 4 de desembre de 1974; articles del 94 al 97 Regl. PTPI, i RD 220/1987, de 20 de febrer, BOE del 21).

2. *Actes processals.* Hem de considerar les regulacions relatives a la llengua del TJCE i del TPI, i als termes i terminis.

És important destacar inicialment les normes relatives a l'*idioma judicial*, davant l'existència als dotze països comunitaris de deu llengües oficials diferents (alemany, danès, espanyol, francès, grec, anglès, irlandès, italià, holandès i portuguès); aquestes llengües són idiomes judicials davant el TJCE i el TPI (article 29.1 Regl. PTJ i article 35, § 1 Regl. PTPI).

Enfocant el problema lingüístic amb sentit comú, encara que amb normes

massa detallistes al nostre parer, s'usa en el procediment, en principi, l'idioma elegit pel demandant, ateses les disposicions següents (article 29.2 Regl. PTJ):

a) Si és demandat un estat membre, l'idioma judicial és l'oficial de l'esmentat estat, i si n'hi ha més, el que trie el demandant.

b) Si ho demanen totes les parts, el TJCE pot autoritzar la utilització de qualsevol altra llengua oficial de la CE.

c) Si ho demana una part, amb audiència de les altres, el TJCE pot autoritzar la utilització d'un altre idioma.

d) En cas de plantejament de qüestió pre-judicial, l'idioma judicial serà el de l'estat que l'ha plantejada.

e) Els estats membres poden emprar el propi idioma oficial en les seues intervencions davant el TJCE.

f) En la vista, els magistrats i advocats generals poden utilitzar un idioma diferent del que s'haja usat en el procés.

g) La sentència ha de redactar-se en l'idioma judicial del procés, i únicament els textos redactats en aqueixa llengua en donaran fe (article 31 Regl. PTJ).

h) De disposicions semblants, amb alguna matisació diferenciadora, n'hi ha en l'article 35, § 2 Regl. PTPI.

Pel que fa als terminis, la normativa processal comunitària és un poc diferent a la interna espanyola. Independentment dels preceptes concrets que estableixen els terminis per formular cada una de les pretensions anteriorment vistes, o per realitzar els diferents actes processals, hi ha unes disposicions generals en els articles del 80 al 82 Regl. PTJ, i en els articles del 101 al 103 Regl. PTPI, entre les quals destaca la no suspensió del termini durant les vacances judicials (article 80.1, II Regl. PTJ), perquè el TJCE i el TPI funcionen permanentment (article 14 del Protocol al TCE sobre l'Estatut del TJCE de 1957).

3. *Parts.* La legitimació activa i passiva per ser part en el procés supranacional comunitari depèn de l'objecte del procés, adés considerat.

Pel que fa a la representació i defensa, qualsevol advocat en situació d'alta en un Col·legi d'Advocats d'un estat membre de la CE està facultat automàticament per defensar i representar tècnicament les parts físiques o jurídiques davant el TJCE (veg. l'article 43, § 1 Regl. PTPI, el RD 607/1986, de 21 de març, de desenvolupament de la directiva del Consell de les Comunitats Europees de 22 de març de 1977, encaminada a facilitar l'exercici efectiu de la lliure prestació de serveis dels advocats, BOE de l'1 d'abril, reformat pel RD 1962/1988, de 16 de setembre, BOE del 21). La representació i defensa dels estats a càrrec d'agents s'articula en normes administratives internes (a Espanya la té l'advocat de l'estat de l'Assessoria Jurídica del Ministeri d'Afers Exteriors:

RD 1654/1980, d'11 de juliol, sobre servei de contencions de l'estat a l'estranger, BOE del 16).

4. *Mesures cautelars*. El president del TJCE (o TPI) pot adoptar, a instància de part, les mesures cautelars que considere convenients, entre les quals hi ha la suspensió d'un acte d'alguna de les institucions comunitàries que haja estat impugnat (veg. els articles 185 i 186 TCE, del 83 al 88 Regl. PTJ i del 104 al 110 Regl. PTPI). *De iure*, aquests preceptes signifiquen, sobretot l'article 186 TCE, la consagració de la potestat general cautelar més àmplia possible, similar a la prevista en l'article 1428 de la nostra LEC; en la pràctica, a més de l'esmentada legalment que és la més freqüent, s'adopten mesures com ara el requeriment al demandat perquè realitze una conducta física concreta, o s'abstinga de fer-la.

d) Resolució i efectes

El procés comunitari acaba normalment per sentència (el contingut de la qual és fixat en els articles 63 Regl. PTJ i 81 Regl. PTPI), que és llegida en audiència pública a la qual són convocades les parts (articles 64.1 Regl. PTJ i 82, § 1 Regl. PTPI). És susceptible de correccions no essencials i d'aclariment (articles 66 i 102 Regl. PTJ, i 84 i 129 Regl. PTPI).

La sentència dictada pel TJCE gaudeix dels efectes de cosa jutjada des del dia en què és pronunciada (articles 65 Regl. PTJ i 83 Regl. PTPI) i és títol executiu a efectes del dret intern, equivalent a la sentència, després d'un senzill procediment de comprovació de l'autenticitat del títol (veg. els articles 187 i 192 TCE). S'hi apliquen després, per tant, els articles 919 i ss. LEC.

Contra la sentència es podrà presentar, si escau, recurs de cassació davant el TJCE, si ha estat dictada en procediment de doble instància pel TPI. No es pot recórrer contra la dictada pel TJCE, en cassació o en única instància.

Les normes comunitàries ací citades preveuen excepcionalment la possibilitat de la *revisió* davant fets nous d'influència decisiva, i és possible també l'oposició de tercers (veg. l'article 41 del Protocol al TCE sobre l'Estatut del TJCE de 1957, articles del 98 al 100 Regl. PTJ i del 125 al 128 Regl. PTPI).

Si s'hagués dictat la sentència en rebel·lia, és possible impugnar-la mitjançant l'*audiència al rebel* (article 38 del Protocol al TCE sobre l'Estatut del TJCE de 1957, article 94 Regl. PTJ i article 122 Regl. PTPI).

També hi cap la terminació mitjançant resolució no contradictòria en cas d'acord extrajudicial (article 77 Regl. PTJ) o de renúncia o desistiment del demandant (articles 78 Regl. PTJ, i 98 i 99 Regl. PTPI).

VI. NOTA BIBLIOGRÀFIA

En matèria de dret processal comunitari, podem distingir els apartats següents:

Bibliografia:

- ACOSTA ESTEVEZ, *Proceso, procedimiento y recursos ante el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas*, PPU, Barcelona 1988.
- BAÑO LEÓN, «Los derechos fundamentales en la Comunidad Europea y la competencia del juez nacional», Reda 1987, núm. 54
- BARRACHINA JUAN, *Las Instituciones de la Comunidad Económica Europea*, PPU, Barcelona, 1988
- BORRÁS RODRÍGUEZ, «Competencia judicial y ejecución de sentencias en la Comunidad Económica Europea», en «Iniciación al estudio del Derecho Comunitario europeo», CGPJ, Madrid 1984, pàg. 129
- BRINKHORST, *Líneas básicas del Derecho Europeo*, Praxis, Barcelona 1986
- CATALANO / SCARPA, *Principios de Derecho Comunitario*, Tecnos, Madrid 1988
- CEREXHE, *Le droit européen. Les institutions*, Nauwelaerts, Leuven 1979
- CHEVALLIER / MAIDANI, *Guide pratique article 177 C.E.E.*, Oficina de Publicaciones CE, Luxemburg 1982
- DESANTES REAL, «España ante la regulación uniforme de la competencia judicial internacional y el reconocimiento y ejecución de decisiones judiciales en la Comunidad Europea», *La Ley* 1983, t. II, pàg. 1261
- *La competencia judicial en la Comunidad Europea*, Bosch, Barcelona 1986
- «La legitimación activa de las Comunidades Autónomas ante el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *La Ley* 1986
- DÍEZ DE VELASCO, *El Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas*, Madrid 1984
- DOCUMENTACIÓN EUROPEA, *El Tribunal de Justicia de la Comunidad Europea* (4a. ed.), Oficina de Publicaciones CE, Luxemburg 1987
- ESCOBAR HERNÁNDEZ, *El recurso por omisión ante el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas*, Civitas, Madrid 1993
- IGLESIAS BUHIGUES, *Competencia judicial. Reconocimiento y ejecución de decisiones judiciales en la CE y en el Derecho español*, CAP 1977
- JOLIET, *Le droit institutionnel des Communautés européennes. Le contentieux*, Faculté de Droit, d'Economie et des Sciences Sociales, Lieja 1981
- LASOK, *The European Court of Justice. Practice and Procedure*, Ed. Butterworths, Londres 1984
- LOPEZ GARRIDO, *Libertades económicas y derechos fundamentales en el sistema comunitario europeo*, Tecnos, Madrid 1986
- LÓPEZ GARRIDO / MARTÍNEZ HIGUERAS / HERNÁNDEZ F. DEL VALLE, *Derecho Comunitario Europeo. Libertades económicas y derechos fundamentales*, Tecnos, Madrid 1986
- LOSADA GONZÁLEZ, *Tratado de la Unión Europea. Textos consolidados de los Tratados Comunitarios*, Secretaría d'Estat per a les Comunitats Europees (BOE), Madrid 1992
- LOUIS, *El Ordenamiento Jurídico Comunitario* (2a. ed.), CE, Brussel·les 1986
- MANRIQUE, «El Derecho de las Comunidades Europeas», *BJC* 1982, núm. 18, pàg. 894
- MIGUEL ZARAGOZÀ, «El Tribunal de Justicia. Organización y Competencia. Recursos. Procedi-

- miento ordinario y especiales», en *Iniciación al estudio del Derecho comunitario europeo*, CGPJ, Madrid 1984, pàg. 21
- MOLINA DEL POZO, *Procedimiento y recursos ante el Tribunal de Justicia de la Comunidad Europea*, Edersa, Madrid 1987.
- «El Poder Judicial y la integración de España en las Comunidades Europeas», en *El Poder Judicial*, IEF, Madrid 1983, vol. III, pàg. 2069
- MORI, «Procedimenti nazionali d'urgenza e Art. 177 del Trattato C.E.E.», *Riv. Dir. Intern.* 1979, pàg. 689
- MUÑOZ MACHADO, *El ordenamiento jurídico de la Comunidad Europea y la Constitución española*, Madrid 1980
- PASTOR BORGONÓN, «Medidas cautelares en el proceso comunitario (Comentario al auto del Presidente del Tribunal de Justicia de la CE de 16 de octubre de 1986, dictado en el asunto 221/86)», *RGD* 1986, núm. 507, pàg. 5155
- «Informe sobre el Tribunal de Primera Instancia de las Comunidades Europeas», *Noticias C.E.E.* 1989, núm. 50, pàg. 49
- PASTOR BORGONÓN / GINDERACHTER, *El procedimiento de medidas cautelares ante el Tribunal de Justicia y el Tribunal de Primera Instancia de las Comunidades Europeas*, Civitas, Madrid 1993
- PASTOR LÓPEZ, «El principio de unidad jurisdiccional y el Poder Judicial de las Comunidades Europeas», en *El Poder Judicial*, cit., vol. III, pàg. 2237
- «El sistema jurisdiccional comunitario europeo y su incidencia en el Ordenamiento español», *Tapia* 1985, núm. 25, pàg. 21
- «Notas sobre la cuestión prejudicial del artículo 177 del Tratado CE y su conexión con nuestro ordenamiento jurídico», en *Iniciación...*, cit., pàg. 43
- PELLICER VALERO, «El objeto del proceso en los ordenamientos de las Comunidades Europeas», *RDG* 1964, pàgs. 726 i 834
- «La jurisdicción del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas (El recurso de anulación de los actos ilegítimos de los órganos de las Comunidades)», *RGD* 1964, pàg. 735
- «El desistimiento, las costas y la asistencia gratuita en el sistema procesal», *RDPI* 1968, pàg. 137
- «Los recursos de anulación en las Comunidades Europeas», *ED* 1964, núm. 65 i 66
- «Los procesos de impugnación en el Ordenamiento de las Comunidades Europeas», *RGD* 1966, pàg. 497
- «Los procesos especiales ante el Tribunal de las Comunidades Europeas», *RJCat* 1964, pàg. 391
- «Las cuestiones prejudiciales en el Derecho Comunitario europeo», *RDPI* 1967, pàg. 55
- PLENDER / PÉREZ SANTOS, *Introducción al Derecho Comunitario europeo*, Civitas, Madrid 1984
- PESCATORE, *El recurso prejudicial del artículo 177 del Tratado CE y la cooperación del Tribunal con los órganos jurisdiccionales nacionales*, CE, Luxemburg 1986
- RUIZ-JARABO COLOMER, *El Juez nacional como Juez comunitario*, Civitas, Madrid 1993
- ROBLES MORCHÓN, *Los derechos fundamentales en la Comunidad Europea*, Ceura, Madrid 1988
- SILVA DE LAPUERTA, *El procedimiento ante el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas, La Ley*, Madrid 1986
- TOLEDANO LAREDO, «El recurso prejudicial del Tribunal de Justicia en el marco de los Tratados CE y CECA», *RJCat* 1986, núm. 2, pàg. 529
- VANDERSANDEN / BARAV, *Contentieux communautaire*, Bruylant, Brussel-les 1977.

És bàsica l'obra col·lectiva *Treinta años de Derecho Comunitario*, Oficina Publicacions CE, Luxemburg 1984.

El TJCE de Luxemburg té informatitzada tota la bibliografia de la seua biblioteca; la matèria processal hi té fàcil accés.

La revista espanyola *Documentación Administrativa* publicà en el núm. 185, pàgs. 1007 i ss., una extensa relació bibliogràfica sobre el dret comunitari, indicant-hi tots els organismes espanyols que tenen una secció bibliogràfico-documental sobre la CE.

Legislació:

Els tractats d'adhesió d'Espanya a les comunitats europees van ser publicats en el BOE d'1 de gener de 1986; l'Acta única europea es va publicar en el Diari Oficial de les Comunitats Europees, núm. L 169 de 29 de juny de 1987. La legislació comunitària es recopila per Aranzadi en el Repertori corresponent des de 1986. Vegeu també PASTOR BORGONÓN, en Montero Aroca (coordinador), *Legislación Orgánica y Procesal*, Ed. Tecnos, Madrid 1987, pàg. 1849; i MUÑOZ MACHADO, *Código de Derecho Comunitario Europeo*, Civitas, Madrid 1988.

Jurisprudència:

Es publica en la *Recopilación de la Jurisprudencia del Tribunal de Justicia (Recueil de Jurisprudence de la Cour de Justice des Communautés Européennes)*; una informació ràpida pot obtenir-se en el *Boletín semanal de las actividades del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas*, publicat gratuïtament pel Servei d'Informació del Tribunal. Es pot veure també una selecció de les sentències del TJCE, a càrrec de CASTILLA, en l'obra *Jurisprudencia del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas*, CEC, Madrid 1984.

Vegeu l'Assumpte 26/62, cas VAN GEND & LOOS (S 5 febrer 1963), en el *Recueil...*, 1963, pàg. 6; el' Assumpte 6/64, cas COSTA / ENEL (S 15 juliol 1964), en el *Recueil...*, 1964, pàg. 1150; el' Assumpte 85/76, cas HOFFMANN / LA ROCHE (S 13 febrer 1979), en el *Recueil...*, 1979, pàg. 461; l'Assumpte 44/79, cas HAUER (S 13 desembre 1979), en el *Recueil...*, 1979, pàg. 3727, i l'Assumpte 283/81, cas CILFIT I (S 6 octubre 1982), en el *Recueil...*, 1982, pàg. 3415.

Les *citacions* són de: ROBLES MORCHÓN, *Los derechos fundamentales...*, cit., pàg. 31; i PASTOR BORGONÓN, *Informe sobre el Tribunal de Primera Instancia...*, cit., pàgs 54 i ss.

És de justícia agrair a la professora doctora Blanca PASTOR BORGONÓN, catedràtica de Dret Processal de la Facultat de Dret de la Universitat de la Corunya, experta en temes processals europeus, les seues inestimables opinions respecte d'aquest text.